

Exegetisch onderzoek naar Genesis 28:10-22

Jacob Schneider

2018489

Exegese Oude Testament, Theologie VU

30 Mei 2012

Inhoud

Inleiding

1. Werkvertaling Genesis 28:1-22

- 1.1. *Tekstkritische kwestie*
- 1.2. *Conclusie*

2. Afbakening perikoop

- 2.1. *Setuma & Petucha*
- 2.2. *Groter perspectief*
- 2.3. *Conclusie*

3. Het begrip מִצְבָּה

- 3.1. *Schriftplaatsen*
- 3.2. *Betekenis van מצב*
- 3.3. *Voorwerp*
- 3.4. *Archeologische gegevens*
- 3.5. *מִצְבָּה in de Umwelt*
- 3.6. *מִצְבָּה in Genesis*
- 3.7. *מִצְבָּה in het OT na Genesis*
- 3.8. *Overgieten met olie in het OT*
- 3.9. *Overgieten met olie in de Umwelt*
- 3.10. *מִצְבָּה woonplaats van goden?*
- 3.11. *Conclusie*

4. Bethel

- 4.1. *Schriftplaatsen*
- 4.2. *Locatie*
- 4.3. *Archeologie*
- 4.4. *Naam betekenis*
- 4.5. *Conclusie*

5. Terug verwijzingen

- 5.1. *Genesis 31:10-13*
- 5.2. *Genesis 35:1-15*
- 5.3. *Genesis 46:2-4*
- 5.4. *Genesis 48:3-4*
- 5.5. *Genesis 50:24-25*
- 5.6. *Conclusie*

Conclusie

Bibliografie

Inleiding

Dit werkstuk betreft een oefening in exegetisch onderzoek naar enkele aspecten uit Genesis 28:10-22. In deze inleiding geef ik aan wat er in dit werkstuk aan de orde komt. Aan het begin van ieder gedeelte wordt uiteengezet wat er in het betreffende gedeelte gedaan wordt, er wordt ook per gedeelte afgesloten met een deelconclusie. Een conclusie over het geheel vindt u aan het eind.

1. Als eerste een werkvertaling van Genesis 28:10-22¹. Hier wordt ook de tekstkritische kwestie besproken die aangegeven staat in BHS.
2. Daarna gaan na of de perikoop afbakening in de NBG, NBV en HSV te verantwoorden is. We vergelijken daarvoor de indeling van de NBG, NBV en HSV met die van de Codex Leningradensis en de Aleppo Codex.
3. Dan komen bij het hoofdonderdeel, de bespreking van het begrip מִצְבָּה. We gaan eerst na waar het begrip מִצְבָּה in het Oude Testament voorkomt. Vervolgens gaan we de betekenis en functies van מִצְבָּה behandelen. We bestuderen het overgieten van een מִצְבָּה met olie; de beschikbaarheid van archeologisch materiaal, en stellen ons de vraag of een מִצְבָּה gezien kan worden als verblijfplaatsen van God of goden.
4. Het vierde deel is een bespreking van Bethel. Eerst een overzicht van de plaatsen van Bethel in het Oude Testament, dan verder naar de lokalisatie van Bethel. Vervolgens de vraag naar archeologische vondsten en afsluitend een kritische vraag over de verklaring van de plaatsnaam Bethel.
5. Na Genesis 28 staan in Genesis nog een vijftal terug verwijzingen naar Genesis 28:10-22. Ik bespreek iedere passage kort en geef aan hoe ze zich verhouden tot 28:10-22.

Het werkstuk wordt afgesloten met een conclusie en een bibliografie

Een overzicht van de gebruikte afkortingen in dit verslag

- HSV: Herziene Statenvertaling
- NBG: De nieuwe Bijbelvertaling van 1951
- NBV: Nieuwe Bijbel Vertaling
- BHS: Biblia Hebraica Stuttgartensia

¹ Als geciteerd wordt uit Genesis 28:10-22 wordt gebruik gemaakt van de eigen werkvertaling, en overige Bijbelse woorden geciteerd uit de HSV.

1 Werkvertaling Genesis 28:10-22

10 En Jakob vertrok uit Beër-Sjeva en ging naar Haran.

11 En hij kwam op een plaats waar hij zou overnachten, want de zon was ondergegaan; en hij nam van de stenen van die plaats, maakte daarvan een hoofdeinde, en legde zich op die plaats neer om te slapen.

12 En hij droomde, en zie een trap² werd op de aarde gesteld, waarvan de top reikte tot de hemel. En zie: de engelen van God gingen op en daalden af.

13 En zie, de HEERE stond tegenover hem³ en zei: Ik ben de HEERE de God van Abraham uw vader, en de God van Izaäk. Dat land waarop u ligt zal ik aan u en aan uw nakomelingen geven.

14 En uw nakomelingen zullen zijn als het stof van de aarde, en u zult uitbreiden naar het westen en oosten, naar het noorden en zuiden. En in uw nakomelingen zullen alle geslachten van de aarde gezegend worden.

15 En zie, Ik ben met u en Ik zal u bewaren overal waar u gaan zult, en Ik zal u terug brengen naar dit land. Want Ik zal u niet verlaten totdat Ik gedaan zal hebben⁴ wat Ik tot u gesproken heb.

16 En Jakob ontwaakte uit zijn slaap en zei: Waarlijk de HEERE is op deze plaats, en ik wist het niet.

17 En hij was bang en zei: Hoe ontzagwekkend⁵ is deze plaats! Dit is niets anders dan het huis van God, hier is de poort van de hemel!

18 En Jakob stond vroeg in de morgen op en nam de steen die hij een hoofdeinde gemaakt had, en hij zette die overeind⁶ als een opgericht teken en goot olie daarover uit.

19 En hij noemde de naam van die plaats⁷ Bethel, hoewel de naam van de stad eerst Luz was.

20 En Jakob beloofde een gelofte: Indien God met mij zal zijn en mij zal bewaren op deze weg die ik ga, en mij brood zal geven om te eten en een kledingstuk om aan te trekken,

21 en ik terug keren zal in vrede tot het huis van mijn vader, dan zal de HEERE mij tot God zijn.

22 En deze steen die ik stelde tot een opgericht teken zal zijn tot het huis van God, en alles wat U aan mij zult geven, daarvan zal ik U het tiende⁸ deel geven.

² מַצְבָּה (*trap*), komt alleen hier in het Oude Testament voor. Over de precieze betekenis is verschil van mening. Westermann stelt dat het werkwoord מָצַב (*gesteld*) doet denken aan een (stenen) dijk en helling, en vertaald מַצְבָּה daarom met 'Treppe'. Zie C. Westermann, *Genesis 25-28* (Biblischer Kommentar Altes Testament), Neukirchen-Vluyn 1980, p. 553

³ Het suffix עליו kan hier geen betrekking op de trap hebben, dat zou in conflict zijn met vers 12b. Het heeft betrekking op Jakob "voor hem" of "tegenover hem". Zie Westermann, *Genesis 25-28*, p. 554

⁴ עָד אֲפֹשֵׁר אֶם-עֲשִׂיתִי is een futurum exactum, dat is een handeling die eerst in de toekomst voltooid zal zijn. Zie J.P. Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, rev. T. Muraoka et W. Th. Van Peursen, Leiden ¹¹2000, p. 164

⁵ Het participium passivum מֵה-נֹרָא geeft aan dat een handeling nodig, gepast of mogelijk is. Zie Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, p. 174

⁶ מֵה-נֹרָא אֶם-עֲשִׂיתִי is een dubbele objectsaccusaticus. De accusativus dient ter nadere bepaling van het werkwoord. Zie Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, p. 175

⁷ Vergelijk Genesis 32:2 en Numeri 11:3

⁸ עֲשִׂיתִי אֶם-עֲשִׂיתִי 'tiende - ik zal de tiende ervan geven' is een paronomasie, dat is een versterking of nadere bepaling van een werkwoord door een ander woord van dezelfde wortel. Zie Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, p. 199

1.1 Tekstkritische kwestie

Het doel van de tekstkritiek is de tekst van het Oude Testament vast te stellen zoals die in een vroege periode – gewoonlijk de vierde of de derde eeuw voor Chr. – gangbaar was. Omdat de BHS gebaseerd is op een middeleeuws handschrift, de Codex Leningradensis⁹, is deze vraag van belang.

De BHS geeft in Genesis 28:10-22 één tekstkritische kwestie aan bij vers 14: **14**^a frt add cf 12,3 18,18. Dat wil zeggen: Is de tekst in vers ‘*En in uw nakomelingen zullen alle geslachten van de aarde gezegend worden.*’ misschien toegevoegd? Vergelijk Genesis 12:3 ‘*en in u zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend worden.*’ en Genesis 18:18 ‘*en alle volken van de aarde zullen in hem gezegend worden.*’

Marjo C.A. Korpel reikt in haar handleiding Exegese OT een aantal overwegingen aan voor het beoordelen van tekstkritische vragen.¹⁰ In principe heeft de MT¹¹ de voorkeur, omdat aan deze teksttraditie, zeker door de vondsten uit Qumran, een hoge graad van betrouwbaarheid toekomt. Men dient ook zeer terughoudend te zijn t.o.v. een voorstel tot tekstwijziging dat door geen enkele tekstgetuige gesteund wordt. Bij deze tekstkritische kwestie noemt de BHS geen tekstgetuige. Korpel noemt nog een zeven tal overwegingen, maar op grond van de twee hier genoemde overwegingen kunnen we al voldoende beargumenteren dat de Masoretische Tekst de oudste lezing is.

1.2 Conclusie

Een zorgvuldige vertaling is van groot belang voor de verdere exegese. Zelf de afweging maken over het vertalen van de Hebreeuwse tekst. De werkvertaling wordt een soort diamant die je altijd weer verder wil slijpen en perfectioneren. Het belang van een werkvertaling vooraf maken wordt hiermee wel duidelijk, namelijk: eerst nagaan wat er echt staat, daarna exegetiseren. Ook de tekstkritische kwesties vormen een onderdeel van deze voorbereiding op exegetiseren.

⁹ Voor een verdere uitleg over de Codex Leningradensis, zie Th. C. Vriezen & A.S. van der Woude, *Oudisraëlich en vroegjoodse literatuur*, Kampen¹⁰2000, p. 72

¹⁰ Dit ontleen ik aan: Marjo C.A. Korpel, *Handleiding Exegese Oude Testament*, Utrecht 2012, p. 8 (ongepubliceerd)

¹¹ Voor een uitleg over de Masoretische Tekst zie: Vriezen & A.S. van der Woude, *Oudisraëlich en vroegjoodse literatuur*, p. 75-76

2 Afbakening perikoop

We gaan na of de perikoop afbakening in de NBG, NBV en HSV te verantwoorden is. We vergelijken daarvoor de indeling van de NBG, NBV en HSV met die van de Codex Leningradensis en de Aleppo Codex. Dit is van belang omdat ze berusten op vóór-Masoretische overleveringen. We onderzoeken daarom de Hebreeuwse tekst zelf om argumenten te vinden voor de afgrenzingen van de perikoop en voor het onderscheiden van kleinere eenheden binnen die perikoop.

2.1 *Setuma & Petucha*

In de NBG, NBV en HSV staat boven Genesis 28:10 en Genesis 29:1 kopjes; de tekst wordt zo tot een afgebakende perikoop. De afbakening voor Genesis 28:10 wordt zowel door de Codex Leningradensis als in de Codex Aleppo ondersteund. Hier is namelijk een *setuma*, dat is een onderverdeling aangeven. De afbakening van de NBG, NBV en HSV boven Genesis 29:1 worden zowel door de Codex Leningradensis als de Codex Aleppo¹² niet ondersteund. Volgens de Codex Leningradensis valt Genesis 28:10-22 in de hoofdingeling Genesis 25:19 tot Genesis 32:4, aangegeven door twee *petuchot*. Voor Genesis 28:10 staat een *setuma* die een verdere onderverdeling aangeeft. Maimonides stelt dat de Aleppo Codex voor Genesis 26:1 ook een *petucha* plaatst, waardoor de hoofdingeling – waarbinnen Genesis 28:10-22 staat- begint in Genesis 26:1. De Aleppo Codex heeft net als de Codex Leningradensis een *petucha* voor Genesis 32:4 en een *setuma* voor Genesis 28:10 die een verdere onderverdeling aangeeft. Schematisch weergegeven:

	<i>petucha</i>	<i>setuma</i>		<i>setuma</i>	<i>petucha</i>
Codex Leningradensis	Gen 25:19	Gen 28:10	Gen 28:10-22		Gen 32:4
Codex Aleppo	Gen 26:1	Gen 28:10	Gen 28:10-22		Gen 32:4

2.2 *Groter perspectief*

De afbakening van de grotere eenheid van de Codex Leningradensis en de Codex Aleppo van Genesis 28:10 tot Genesis 32:4 is goed te verklaren aan de hand van de ontmoeting van Jakob met de engelen aan het begin - en aan het eind van deze grotere eenheid. Jakobs verblijf in Haran is hiermee tot een onderdeel van het groter perspectief, namelijk de belofte van God aan Jakob over de terugkeer naar Kanaän.

2.3 *Conclusie*

Tot voor kort werd er nauwelijks aandacht besteed aan de oude tekstindelingen. Het blijkt echter van groot belang te zijn. Ook dit gedeelte Genesis 28:10-22 wordt hiermee tot een onderdeel van een groter geheel. Dit consequenties voor de exegese, namelijk de duiding dat het verhaal overgeleverd wordt met de bedoeling om ons het handelen van God met Jakob te verhalen.

¹² Voor de Aleppo Codex is op 25 mei 2012 gebruik gemaakt van de lijst van Maimonides via: http://www.pericope.net/Assets/pericope_texts/Parashot_Lists_Oesch/ParListeMaim_2.pdf. Voor een verdere uitleg over de Aleppo Codex zie: Vriezen & van der Woude, *Oudisraëlich en vroegjoodse literatuur*, p. 72

3 Het begrip מַצְבָּה

We gaan eerst na waar het begrip מַצְבָּה in het Oude Testament voorkomt. Vervolgens gaan we de betekenis en functies van מַצְבָּה behandelen. We bestuderen het overgieten van een מַצְבָּה met olie; de beschikbaarheid van archeologisch materiaal, en stellen ons de vraag of een מַצְבָּה gezien kan worden als een verblijfplaatsen van God of goden.

3.1 Schriftplaatsen

In de concordantie van Lisowsky staan 37 verwijzingen naar מַצְבָּה¹³. Ik voeg de vermelding מַצְבֵּת uit Jesaja 6:13 hieraan toe, en kom dan op 38 verwijzingen. Voor de opsomming verdeel ik de ¹⁴מַצְבוֹת onder in zeven functies.

1. מַצְבוֹת als gedenkstenen: Genesis 28:18, 22; 31:13; 35:14², 20²
2. מַצְבוֹת als verbondsbevestigingen: Genesis 31:45, 51, 52²; Exodus 24:4
3. מַצְבוֹת als standbeelden en/of afgodsbeelden: Exodus 23:24; 34:13; Leviticus 26:1; Deuteronomium 7:5; 12:3; 16:22; 2 Samuel 18:18²; 1 Koningen 14:23; 2 Koningen 3:2; 10:26, 27; 17:10; 18:4; 23:14; Hosea 3:4; 10:1, 2; Micha 5:12; 2 Kronieken 14: 3; 31:1
4. מַצְבוֹת in meer politieke context: Jesaja 19:19; Jeremia 43:13
5. מַצְבוֹת als architectonisch onderdeel van een gebouw: Ezechiël 26:11
6. מַצְבֵּת als boomstronk: Jesaja 6:13
7. הַמַּצְבָּה als bewaker: 1 Samuel 14:12

Deze 38 vindplaatsen van מַצְבוֹת staan hieronder geschematiseerd per Bijbelboek:

11	Genesis	2	Jesaja	-	Nahum	-	Ruth
3	Exodus	1	Jeremia	-	Habakuk	-	Hooglied
1	Leviticus	-	Ezechiël	-	Zefanja	-	Prediker
-	Numeri	3	Hosea	-	Haggaï	-	Klaagliederen
3	Deuteronomium	-	Joel	-	Zacharia	-	Esther
-	Jozua	-	Amos	-	Maleachi	-	Daniel
-	Richteren	-	Obadja	-	Psalmen	1	Ezra
3	Samuel	-	Jona	-	Job	-	Nehemia
7	Koningen	1	Micha	-	Spreuken	2	Kronieken

Hieraan is ook goed te zien in welke Bijbelboeken de מַצְבָּה niet voorkomt. Het speelt bijvoorbeeld in de Psalmen geen enkele rol. Opvallend is ook dat de elf vindplaatsen in Genesis in positieve zin het woord מַצְבָּה gebruiken; hetzij voor een gedenksteen, hetzij voor een verbondsbevestiging. De betekenis van מַצְבָּה als een afgodsbeeld komt pas later, met name in het boek Koningen.

3.2 Betekenis van נֹצַב

מַצְבָּה komt van de Hebreeuwse stam נֹצַב en dat betekent 1. Een standplaats. 2. Militaire post,

¹³ G. Lisowsky, *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*, Stuttgart ²1958, p. 850

¹⁴ מַצְבוֹת is het meervoud van מַצְבָּה

garrison, 3 positie, buro.¹⁵ Köhler & Baumgartner¹⁶ splitst de betekenis verder uit in de Nif'al, Hif'al en Hof'al vorm¹⁷. Nif'al: plaatsen opstellen; gepositioneerd worden; staande blijven; audiëntie; in positie staan; gezet zijn over. Hif'al: plaatsen, opzetten. Hof'al: werd geplaatst.

3.3 Voorwerp

Om wat voor een voorwerp gaat het eigenlijk? Gamberoni stelt voor om מַצְבָּה onvertaald te laten, omdat nergens de vorm of de functie specifiek wordt besproken.¹⁸ Hoewel, in Genesis 35:14 wordt מַצְבָּה omschreven als een מַצְבֵּת אֶבֶן, een מַצְבָּה van steen.¹⁹ Dit gegeven is op de meeste vindplaatsen in het Oude Testament toepasbaar, met uitzondering van Ezechiël 26:11, Jesaja 6:13 en 1 Samuel 14:2. Daar duidt het respectievelijk op een architectonisch onderdeel van een gebouw, een boomstronk en een bewaker.

3.4 Archeologische gegevens

Stenen pilaren zijn bij opgravingen vaak gevonden. Het is duidelijk dat sommige pilaren die of op zichzelf of in een rij stonden geen onderdeel van de draagstructuur van het gebouw vormden. Deze waren namelijk onregelmatig van hoogte of met een ronde bovenkant, zodat het onwaarschijnlijk is dat ze dienst deden als pilaren van het gebouw.²⁰ Hoewel de opgravingen en interpretaties van R.A.S. Macalister te Gezer door later onderzoek van W.G. Dever geherinterpreteerd werden, bleef wel overeind dat de tien gevonden מַצְבֹּת waarschijnlijk in een cultische context geplaatst moeten worden.²¹ Een andere duidelijk voorbeeld van een מַצְבָּה is ontdekt door Aharoni te Arad. De zorgvuldig vormgegeven stèle stond achteraan in een kleine speciale ruimte, die overeenkwam met het 'Heilige der Heiligen' van een tripartiete tempel. Op de stèle waren sporen van rode verf. De masseba werd gevonden met twee kleine wierook altaren. In het hof van het gebouw stonden nog restanten van een brandofferaltaar.²²

3.5 מַצְבָּה in de Umwelt

Er zijn teksten bekend uit het oude Midden Oosten over het oprichten van stenen. Bijvoorbeeld de zogenoemde Melqart Stela. De tekst op deze steen doet vermoeden dat de steen dateert uit half 9^e eeuw of begin 8^e eeuw. De Engelse vertaling luidt: *The stela which Bir-Hadad the son of Attar-hamek, king of Aram, set up for his lord Melqart, to whom he made a vow and who heard his voice.*²³ Uit dezelfde periode stamt een monument met de

¹⁵ D.J.A. Clines (eds), *The Dictionary of Classical Hebrew*, vol 5, Sheffield 2001, p. 442

¹⁶ L. Koehler et W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, ed. and transl. M.E.J. Richardson, vol. 1, Leiden 2001, p. 714, 715

¹⁷ Zie J.P. Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, p. 78-80

¹⁸ Gamberoni, 'מַצְבָּה', in: G.J. Botterweck et al., *Theological Dictionary of the Old Testament*, ed. and transl. D.W. Stott, vol. VIII, Grand Rapids 1997, p. 484

¹⁹ G.A. Barrois, 'Pillar', in: G.A. Buttrick et al. (eds), *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, vol. 3, Nashville 1962, p. 815

²⁰ Barrois, 'Pillar', p. 816

²¹ Manor, 'Massebah', p. 602

²² Manor, 'Massebah', p. 602

²³ Stanislav Segert, 'The inscription of King Yehawmilk', in: W.W. Hallo et K. Lawson Younger (eds.), *The Context of Scripture*, Vol. 2: *Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Leiden 2000, p. 152

inscriptie van Zukkur, Koning van Hamath, waarvan de titel van de tekst luidt: *The monument which Zakkur, king of Hamath and Lu'ash, set up for El-wer [in Apish].*²⁴

3.6 מִצְבָּה in de Genesis

Als we letten op de betekenis en functie van מִצְבָּה in Genesis, dan kunnen we al opmaken uit de eerder genoemde opsomming dat het in Genesis gaat om Gedenksteden (inclusief Grafsteden) en Verbondsbevestigingen. Volgens Westermann onderscheidt C.F. Graesser vier functies: Grafsteden, Verdrags-steden, Gedenksteden en Cultussteden: “to mark the sacred area”²⁵. In Genesis gaat het dan voornamelijk om de eerste drie functies Grafsteden, Verdrags-steden en Gedenksteden. Een voorbeeld van de מִצְבָּה als grafsteen is te vinden in Genesis 35:20 waar Jakob een מִצְבָּה plaatst boven het graf van zijn geliefde Rachel. In Genesis 31:43-55 lezen we van een מִצְבָּה om het verbond tussen Laban en Jakob ceremonieel te bevestigen, of in geval van twee grotere partijen ter bekrachtiging van het verbond zoals tussen יהוה en Israel, toen Mozes 12 מִצְבוֹת oprichtte om zo iedere stam te vertegenwoordigen. (Exodus 24:3-8). De מִצְבוֹת uit Genesis herinneren soms ook aan een ontmoeting met God, of dienen als een zichtbaar symbool van de goddelijke aanwezigheid (Genesis 28:18, 22; 31:13, 35:14).

Als we specifiek inzoomen op Genesis 28:10-22, en dan vragen naar de functie van de מִצְבָּה, dan is die functie wel duidelijk. Gods aanwezigheid was onthuld aan Jakob terwijl hij sliep. Nu stelt Jakob één van de steden waarvan hij een hoofdeinde gemaakt had, en hij stelde die tot een opgericht teken als een getuigenis van Gods inwoning in deze specifieke plaats.²⁶ De מִצְבָּה kan hier alleen maar betekenen, dat deze plaats als heilig, als een Goddelijke plaats herkenbaar gemaakt wordt door het opstellen van de מִצְבָּה. Westerman ziet de מִצְבָּה ook als een getuige van de droom van Jakob. Zo komen in de handelingen van Jakob twee functies van de מִצְבָּה samen. Hij is getuige, en hij is als een opgesteld gedenkteken, dat latere bezoekers aan deze plaats opmerkzaam moeten maken aan de bijzonderheid van deze plaats (zoals een gedenksteen op een graf).²⁷

In Genesis zien we een positieve beoordeling van de מִצְבוֹת. De מִצְבָּה als beschreven object of ook als gewijd object is niet traditioneel Javistisch maar veeleer afkomstig uit beïnvloeding van Kanaanitische praktijken. Dat patriarchale religieuze praktijkrijpe niet altijd bevestigd worden door latere Thora-wetgeving is een teken van de oudheid van de beschreven tradities in Genesis.²⁸

3.7 מִצְבָּה in het OT na Genesis

Het meest frequente gebruik van de term מִצְבָּה plaatst de מִצְבָּה in religieuze context. Deze מִצְבָּה in religieuze context worden vaak in verband gebracht met Asherim, altaars en/of graven.²⁹ Diverse koningen werden vervloekt omdat zij het dienen van de מִצְבָּה introduceerden.³⁰ Soms is er sprake van een politieke context. Een messiaanse passage in

²⁴ A. Millard, ‘The inscription of Zakkur, King of Hamath’, in: Hallo, *The Context of Scripture*, Vol. 2, p. 155

²⁵ Westermann, *Genesis 25-28*, p. 557

²⁶ Barrois, ‘Pillar’, p. 815

²⁷ Westermann, *Genesis 25-28*, p. 557

²⁸ G.J. Wenham, *Genesis 16-50 (World Biblical Commentary)*, Dallas, Texas 1994, p. 224

²⁹ Exodus 34:13; Leviticus 26:1; Deuteronomium 7:5, 12:3; 1 Koningen 14:23, 2 Koningen 17:10.

³⁰ 1 Koningen 14:23

Jesaja 19:19 refereert aan een מִצְבָּה die op de grens met Egypte zal worden opgericht, en symboliseert dat God heerschappij heeft over de vreemde volken. In contrast hiermee staat in Jeremia 43:13 dat de מִצְבֹּת van de zon-god in het land van Egypte verbroken zullen worden.³¹ Jeremia spreekt hier van de verwoesting van de מִצְבָּה in Hieropolis.

In Deuteronomium 16 staat dat je geen מִצְבָּה voor jezelf mag oprichten, en in 2 Samuel 18 kunnen we lezen dat Absalom dat toch deed. Het verbod in Deuteronomium kan een bredere betekenis hebben, namelijk de verering van iets anders naast יהוה, maar in 2 Samuel 18 gaat het toch wel duidelijk om een standbeeld. Waar God zich in Genesis zich aan Jakob voorstelt als: "Ik ben de God van Bethel, waar u een gedenkteken gezalfd hebt, waar u Mij een gelofte gedaan hebt."³², lezen we in Deuteronomium: "Ook mag u geen gewijde steen voor uzelf oprichten, want dat haat de HEERE, uw God."³³. Zo wordt de מִצְבָּה, de gedenksteen uit Genesis in het verdere van het Oude Testament tot een gewijd object, en daarom vervloekt.³⁴

3.8 Overgieten met olie in het OT

Zojuist zagen we al dat er een ontwikkeling van de מִצְבָּה heeft plaatsgevonden. Zo werden deze מִצְבֹּת een object van aanbidding en werden ze eventueel 'gezalfd' met olie of met bloed van slachtoffers. Als vanzelf komen hierbij een paar vragen op. Wordt er behalve door Jakob te Bethel nog ergens anders in het Oude Testament מִצְבָּה met olie overgoten? Welke functie heeft dat, en zijn daar ook buiten Bijbelse gegevens van?

Het overgieten van een מִצְבָּה met olie komen we in het Oude Testament alleen tegen bij Jakob te Bethel. We lezen hiervan op zijn heenreis naar Haran³⁵. In Haran maakt God zich aan Jakob bekend als "Ik ben de God van Bethel, waar u een gedenkteken gezalfd hebt (...)"³⁶ en als Jakob later terugkeert in Bethel lezen we opnieuw van het overgieten van een מִצְבָּה met olie. Verder komen we het overgieten met olie wel meer tegen in het Oude Testament maar niet het overgieten van olie op een מִצְבָּה.

Als we ons afvragen welke functie het overgieten met olie kan hebben dan is het goed om te realiseren dat het woord voor overgieten dat in Genesis 28:18 en ook in Genesis 35:14 gebruikt wordt וַיִּצֹק op andere plaatsen in het Oude Testament wordt gebruikt om iemand te zalven met olie (Exodus 29:7; Leviticus 8:12; Numeri 5:15; 1 Samuel 10:1)³⁷ Volgens Westermann stelt A. Bertholet terecht dat het overgieten met olie niet een offer betekent, maar "im Sinn einer Kraftzufuhr an das heilige Objekt"³⁸

In Genesis 31:13 verbindt God het overgieten van de מִצְבָּה met olie, aan de gelofte die Jakob aan God gedaan had. Door het overgieten met olie krijgt de מִצְבָּה als het ware de taak om

³¹ Barrois, 'Pillar', p. 815

³² Genesis 31:13

³³ Deuteronomium 16:22

³⁴ V.P. Hamilton, *Genesis 18-50* (The New International Commentary on the Old Testament), rev. R.K. Harroson et R.L. Hubbard, Cambridge 1995, p. 246

³⁵ Genesis 28:18

³⁶ Genesis 31:13

³⁷ Hamilton, *Genesis 18-50*, p. 246

³⁸ Westermann, *Genesis 25-28*, p. 558

echt een 'opgericht teken' te zijn. In Genesis 28:18 staat voor overgieten met olie het woord וַיִּצְוֵה . In Genesis 31:13 herinnert God Jakob hieraan, echter nu met het woord מִשְׁחָתָה ³⁹.

3.9 Overgieten met olie in de Umwelt

Er zijn ook buiten Bijbelse gegevens als het gaat om overgieten met olie. Bijvoorbeeld in een Ugaritisch gebed voor een belegerde stad kunnen we lezen: *"On the seventh: you shall bring the purifiers near. At sundown, the King is clear (of further cultic obligations). Behold the oil of well-being of Ba'lu, libation-offering (for the benefit) of the kings, of the first quality."*⁴⁰ In deze context lijkt de olie als doel te hebben om het welzijn en gezindheid van Ba'lu (Ba'al) te bevorderen. Terwijl het plengoffer 'libation-offering' voor de koningen geboden wordt. Fleming beschrijft in *The Context of Scriptures* een ritueel, ontstaan in de 14e eeuw v. Chr., uit Emar (Syrië) voor de ambtsbevestiging van een priesteres van de watergod Ba'al. Ik citeer een stuk van de Engelse vertaling van dit Akkadische tablet, namelijk uit de derde dag van dit ritueel, waarop de eigenlijke ambtsbevestiging van de priesteres begon. *(There,) they [sacrifice one lamb to the storm god] and one lamb for the upright stone of Hebat. The high priestess pours fragrant oil on the top of Hebat's upright stone.*⁴¹ Het overgieten met olie staat in deze buiten Bijbelse gegevens duidelijker in het kader van het brengen van een offer aan de goden.

3.10 מִצְבֵּה woonplaats van goden?

Een belangrijke vraag is vervolgens: Werd de מִצְבֵּה uit Genesis 28 als een woonplaats van God (of goden) gezien, of werden מִצְבוֹת elders in het Oude Testament of het oude Midden Oosten gezien als verblijfplaatsen van God/goden?

Hamilton stelt dat in Genesis 28:18, 22; 31:13; 35:14 ofwel sprake is van een herinnering aan de ontmoeting met God, of een zichtbaar symbool is van goddelijke aanwezigheid.⁴² Westermann stelt dat de steen zelf als het 'huis' van God geen noodzakelijke voorwaarde is. Wel wijst de naam בֵּית אֵל op een verband met de stenen-cultus. De stenen-cultus als zodanig en de aanduiding מִצְבֵּה dienen echter zorgvuldig onderscheiden te worden. De stenen-cultus richt zich oorspronkelijk op bijzonder stenen die in de natuur gevonden werden en die door mensen zijn opgesteld. Daarmee is oorspronkelijk de inwonende machtigheid van de steen, zijn gewicht, zijn evenwicht bedoeld, die bijvoorbeeld een mens verslaan kan.⁴³ Zoals archeologische vondsten aantonen, waren deze vaak door mensen bewerkt.⁴⁴ De achtste eeuw Sefire verdragen spreken van de stenen op welke de verdragen zijn

³⁹ מִשְׁחָתָה hier in de betekenis van zalven. Zie: L. Koehler et W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, ed. and transl. M.E.J. Richardson, vol. 1, Leiden 2001, p. 714, 643

⁴⁰ D. Pardee, 'Ugaritic prayer for a city under siege', in: Hallo, *The Context of Scripture*, Vol. 1: *Canonical Compositions from the Biblical World*, p. 284

⁴¹ D. Fleming, 'Rituals from Emar', in: Hallo, *The Context of Scripture*, Vol. 1: *Canonical Compositions from the Biblical World*, p. 427, 429

⁴² Hamilton, *Genesis 18-50*, p. 246

⁴³ Een teken daarvoor is, dat die Semitische uitdrukking בֵּית-אֵל voor een opgerichte steen 'onvertaald' de Griekse en Latijnse taal ingegaan is, βαίτυλος en *baetuli*.

⁴⁴ Westermann, *Genesis 25-28*, p. 557

vastgelegd als “*bethels, houses of te gods*”.⁴⁵ Geheiligde stenen soms beschouwt als de woning van god of soms als god zelf.

De passages uit Jesaja 19:19 en Jeremia 43:13 bevestigen of gaan ervan uit dat de מִצְבָּה een opgericht teken is van de werkelijke aanwezigheid van God. En als zodanig is de מִצְבָּה een heilig voorwerp, of zelfs een object om te aanbidden.⁴⁶ De betekenis van het twaalfstal pijlers opgericht door Moses⁴⁷ is niet een ‘goddelijke inwoning’, want de pijlers stonden voor de twaalf stammen van Israël verenigd in de gemeenschappelijke verering van JHWH. De betekenis is hier vooral politiek-religieus: “*opdat alle volken van de aarde zouden weten dat de hand van de HEERE sterk is (...)*”⁴⁸

3.11 Conclusie

Na Genesis maakt de מִצְבָּה in het Oude Testament een behoorlijke wijziging door. De מִצְבָּה wordt niet alleen geherinterpreteerd, en opnieuw theologisch geduid, maar krijgt ook afwijzing. Denk ook aan de eerder geplaatste opmerking dat מִצְבָּה in Psalmen niet voorkomt. Ik denk niet dat de God van Bethel van mening veranderd is⁴⁹ maar dat de beïnvloeding van de Kanaanitische praktijken, zoals de rituelen van Emar, namelijk het cultisch wijden van stenen, gezorgd hebben voor deze ontwikkeling. Hoewel Westermann ons nog wel waarschuwt dat de stenen-cultus als zodanig en de מִצְבָּה zorgvuldig onderscheiden dienen te worden.

⁴⁵ Wenham, *Genesis 16-50*, p. 224

⁴⁶ Barrois, ‘Pillar’, p. 815

⁴⁷ Exodus 24:4

⁴⁸ Jozua 4:24

⁴⁹ Maleachi 3:6

4 Bethel

Het vierde deel is een bespreking van de plaatsnaam Bethel. Eerst een overzicht van de plaatsen van Bethel in het Oude Testament, dan verder naar de lokalisatie van Bethel. Vervolgens de vraag naar archeologische vondsten en afsluitend een kritische vraag over de verklaring van de plaatsnaam Bethel.

4.1 Schriftplaatsen

Even-Shoshan⁵⁰ splitst de 70⁵¹ vindplaatsen van Bethel uit in een 6-tal groepen: בֵּית אֵל, בֵּית אֱלֹהִים, וּבֵית אֵל, בְּבֵית אֵל, לְבֵית אֵל, מְבֵית אֵל. Als we deze volgorde gebruiken komen we aan de volgende opsomming:

1. בֵּית אֵל : Genesis 12:8; 13:3²; 28:19; 31:13; 35:1,3,6; Jozua 16:1; 1 Samuel 13:2; Amos 3:14; 7:10; Ezra 2:28; Nehemia 7:32; 2 Kronieken 13:19
2. בֵּית אֱלֹהִים : Genesis 35:15, Jozua 8:9, 12; 12:9, 16; 13:18; Richteren 1:22; 4:5, 20:18, 26, 31; 21:2; 1 Samuel 7:16; 1 Koningen 13:1, 10; 2 Koningen 2:2², 3, 23; 10:29; 23:4, 17, Hosea 10:15; 12:5; Amos 4:4; 5:5; Zacharia 7:2; 1 Kronieken 7:28.
3. וּבֵית אֵל : Jozua 8:17; 18:22; Amos 5:5; 13:7; Nehemia 11:31
4. בְּבֵית אֵל : Richteren 1:23; 1 Samuel 30:27(?)⁵²; 1 Koningen 12:29, 32², 33; 13:4, 11², 32; 2 Koningen 17:28; 23:15, 19
5. לְבֵית אֵל : Genesis 12:8; 35:8; Jozua 7:2; Richteren 21:19; Amos 5:6
6. מְבֵית אֵל : Genesis 35:16; Jozua 16:2, Richteren 21:19, Jeremia 48:13

4.2 Locatie

Bethel is een belangrijke plaats in het centrale berglandschap van Palestina ten Noorden van Jeruzalem en dicht bij Ai.⁵³ De locatie van Bethel wordt in het Oude Testament uitvoerig beschreven: op het gebergte van Efraim (Richteren 4,5), aan de grens van Efraim (Jozua 18:13), op de weg die naar Sichem gaat (Richteren 21:19), zuidelijk van Silo (Richteren 21:19), westelijk van Ai (Jozua 7:2; 8,9), noordelijk van Rama (Richteren 5:5).

4.3 Archeologie

Zijn er op die plaats interessante archeologische vondsten gedaan? Deze vraag blijkt nog niet zo eenvoudig te beantwoorden. De meeste geleerden sinds de tijd van Edward Robinson identificeren Bethel met Tell Beitin. Livingston echter suggereert dat Bethel eigenlijk el-Bireh is, een paar kilometer ten zuidwesten van Tell Beitin. In beide gevallen is geen onbetwist archeologisch bewijs (geen inscripties of iets anders ter bevestiging). Dit geeft mij een grote terughoudendheid om in dit verslag met archeologische vondsten te komen. Uitgaande van de bronnen die ik heb bestudeerd (zie de bibliografie) lijkt het me gepast om te stellen dat er geen interessante archeologische vondsten gevonden zijn die in het belang van dit verslag gemeld moeten worden. Ik volsta daarom met een opmerking van Dalglisch en Kelso over Bethel.

⁵⁰ Abraham Even-Shoshan, *A New Concordance of the Bible*, Jerusalem 1985, p. 175-176

⁵¹ Volgens Dalglisch komt de naam Bethel 71 keer in het Oude Testament voor. Even-Shoshan mist de vindplaats בֵּית אֵל in 1 Samuel 10:3. Zie E.R. Dalglisch, 'Bethel (Deity)', in: D.N. Freedman et al. (eds), *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 1, New York etc. 1992, p. 708.

⁵² In de Hebreeuwse Bijbel is volgens Brodsky sprake van twee plaatsen die de naam Bethel dragen. Een stad ten noorden van Jeruzalem en een dorp in Judea (1 Sam 30:27). Wij beperken ons hier tot de stad ten noorden van Jeruzalem. Zie Brodsky, 'Bethel (Place)', p. 712

⁵³ Dalglisch, 'Bethel (Deity)', p. 710

De strategische positie van Bethel (op de route vanuit het Noorden naar Jeruzalem) bleek ook in de latere geschiedenis van belang. Zowel Syrische generaal Bacchides, als ook Vespasian toonde, uit militaire overwegingen, grote belangstelling voor Bethel. Blijkbaar is Bethel verwoest tijdens de Arabische verovering in de 7^e eeuw na Chr. en bleef verlaten totdat het werd opnieuw bevolkt als een islamitische dorp in het midden van de 19e eeuw⁵⁴

Kelso meldt dat er geen tekenen van vernietiging of andere aanwijzingen gevonden zijn die voldoende informatie bieden voor de 'plotselinge dood' van de stad rond de overgang van de Byzantijnse periode in de Arabische tijd. Het gebied lag in puin tot iets meer dan honderd jaar geleden, toen het werd opnieuw bewoond door Arabieren vanuit Burka.⁵⁵

4.4 Naam betekenis

Omdat de HEERE op die plaats aan Jakob in de droom verscheen noemde Jakob de naam van die plaats Bethel. Nu is de vraag of er ook andere verklaringen bestaan over de naam Bethel. Die vraag is met name gesteld na de ontdekking van de Elefantine-papyri⁵⁶, waarin de naam Bethel voorkwam als een belangrijke godheid. Wetenschappers hebben de periscoop van Jakob-Bethel opnieuw onderzocht om na te gaan of in deze gebeurtenis Bethel op de plaats of op de godheid betrokken is⁵⁷. De naam Bethel kan namelijk verschillend worden toegepast, op een plaatsnaam; op de naam van een Semitische godheid of op de naam van een steen. De Jakob-Bethel perikoop heeft aanzienlijke verschillen veroorzaakt in de interpretatie van de naamgeving van Bethel en van de steen die Jakob gebruikt als een מִצְבֵּה. De naam Bethel refereert, in Bijbelse context, eerder aan een heiligdom of heilige plaats, dan aan de naam van een stad. Genesis 28 maakt ook onderscheid tussen plaats en stad. "*Hij gaf die plaats de naam Bethel, hoewel de naam van de stad eerst Luz was.*"⁵⁸ Moet een onderscheid worden gemaakt tussen Bethel een naam voor een heilige plaats, en Bethel, een naam van een nederzetting?⁵⁹

Dat de naam Bethel ook voor stenen geldt, blijkt ook uit een drietal stenen uit ca. 740 v.Chr. met oud-armenische inscripties. Na een lange tekst volgt een stuk over zegeningen en vervloekingen. Bij de vervloeking staat, (ik citeer de Engelse vertaling): "*[and whoever will] give orders to efface [th]ese inscriptions from the bethels, where they are [wr]itten, and [will] say, "I shall destroy the inscript[ion]s, and with impunity(?) shall I destroy KTK and its kings," should that (man) be frightened from effacing the inscriptions from the bethels and say to someone who does not understand, "I shall engage (you) indeed(?)," and (then) order (him),*

⁵⁴ Dalglisch, 'Bethel (Deity)', p. 711

⁵⁵ J.L. Kelso, 'Bethel', in: G.A. Buttrick et al. (eds), *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, vol. 1, Nashville 1962, p. 392-393. (Let wel, het boek is geprint in 1962, waarmee 100 jaar dus nu 150 jaar is)

⁵⁶ Te Elefantine, een eiland in de Nijl, zijn vele Arameese papyri ontdekt, die ons een beeld verschaffen van een daar gevestigde joodse militaire kolonie. De kolonie bezat een tempel, waar ter ere van Jahu (יהוה) offers gebracht werden. Voor meer informatie hierover zie: Vriezen & van der Woude, *Oudisraëliësch en vroegjoodse literatuur*, p. 398-399

⁵⁷ Dalglisch, 'Bethel (Deity)', p. 708

⁵⁸ Genesis 28:19

⁵⁹ Brodsky noemt de Bijbelse beschrijving van de gebeurtenissen met betrekking tot Bethel "puzzling". Zie: Brodsky, 'Bethel (Place)', p. 710-711

“Efface the inscriptions from the bethels,” may [he] and his son die in oppressive torment.”⁶⁰ Hieruit blijkt dat de steen met daarop verdrag een ‘Bethel’ genoemd wordt.

4.5 Conclusie

Bethel speelt een grote rol in Genesis; en een grote rol in het leven van Jakob. Het cultisch wijden van *מִצְבֵּה*, een ontwikkeling na Genesis, heeft de rol van Bethel gewijzigd, en wel grondig. Bethel werd tot een plaats van het dienen van de afgoden. Zeker na de centralisatie van het heiligdom in Jerusalem is de specifieke religieuze rol van Bethel uitgespeeld. Bethel is verwoest en was eeuwen lang een ruïne. In de gebruikte literatuur bij dit verslag is zelfs onduidelijkheid over de juiste ruïne identificatie. Betreffende de naam Bethel, stel ik me op het standpunt dat Jakob eenvoudig de plaats van de ontmoeting met God zo noemde, omdat deze plaats voor Jakob niets anders was dan een Bethel, het huis van God.

⁶⁰ Deze inscripties zijn in 1930 ontdekt door S. Ronzevalle. Zie Hallo, *The Context of Scripture*, Vol. 2: *Monumental Inscriptions from the Biblical World*, p. 213-216

5 Terug verwijzingen

Na Genesis 28 staan in Genesis nog een vijftal terug verwijzingen naar Genesis 28:10-22. Ik bespreek iedere passage kort en geef aan hoe ze zich verhouden tot 28:10-22.

5.1 Genesis 31:10-13

Jakob krijgt een droom waarin een engel van God hem aanspreekt. In vergelijking met Genesis 28:10-22 wijs ik op een drietal verschillen. In Genesis 28 spreekt God met Jakob, hier in Genesis 31 spreekt een engel van God met Jakob. Het tweede wat mij opvalt, is dat Jakob nu terugspreekt en dat deed hij in Genesis 28 niet. Als derde, nu wordt van het gedenkteken gezegd dat het *gezalfd* is תָּחַשְׁחָ , in Genesis 28 wordt het oliën benoemd als *overgieten* לְצִיּוֹן .

5.2 Genesis 35:1-15

God roept Jakob op om naar Bethel te gaan. In vergelijking met Genesis 28:10-22 vallen mij hier een paar dingen op. God vraagt nu aan Jakob om een altaar in Bethel te bouwen, en niet om nog een מִצְבֵּה . Jakob geeft daar gehoor aan en noemt die plaats (namelijk de plaats waar hij het altaar bouwde) El Bethel, want God had Zich daar aan hem geopenbaard. Nadat God aan Jakob de belofte heeft herhaald voer God van Jakob op. Dit 'vertrekken' van God staat niet in Genesis 28 beschreven. Tot slot zien we twee uitgietingen over de nieuw opgerichte מִצְבֵּה , namelijk het uitgieten van een plengoffer en het uitgieten van olie. Dat zijn dus blijkbaar twee verschillende zaken, waarvan alleen het uitgieten van de olie vermeld wordt in Genesis 28.

5.3 Genesis 46:2-4

Voordat Jakob begint aan de grote emigratie naar Egypte wordt onderweg in Beër-Sjeva een familieheilgdom bezocht, en krijgt Jakob goddelijke bevestiging. In vergelijking met Genesis 28 zien we dat God de belofte ook waarmaakt ver buiten de grenzen van het aan Jakob beloofde land. God zal Jakob ook uit dat verre Egypte terugbrengen conform Zijn belofte in Bethel. Opvallend is wel dat hier de naam Jakob door God gebruikt wordt, immers zijn naam is door God veranderd in Israel⁶¹. Dit temeer omdat we bij de wijziging van de naam Abram in Abraham wel consistentie zien in het Oude Testament⁶².

5.4 Genesis 48:3-4

Vlak voor het sterven van Jakob zegent hij zijn zonen. Jakob zegt dan tegen Jozef: *“God, de Almachtige, is aan mij verschenen in Luz, in het land Kanaän, en Hij heeft mij gezegend. Hij heeft tegen mij gezegd: Zie, Ik zal u vruchtbaar maken, u talrijk maken, en u tot een menigte van volken maken; en Ik zal dit land aan uw nageslacht na u geven als eeuwig bezit.”* Mij valt met name het laatste op, *“eeuwig bezit”*. עוֹלָם עוֹלָם . Deze term staat niet in Genesis 28. Wel wordt dit in Genesis 17:8 tegen Abraham gezegd.

5.5 Genesis 50:24-25

Jakob is gestorven, de belofte is nog levend. Daarom zegt Jozef tegen zijn familie: *“Ik ga sterven, maar God zal zeker naar jullie omzien en jullie uit dit land laten trekken naar het land dat Hij gezworen heeft aan Abraham, Izaak en Jakob.”*

⁶¹ Genesis 32:28, Genesis 35:10

⁶² Genesis 17:5, Genesis 22:11

5.6 Conclusie

De overeenkomsten en verschillen van de terugwijzing geven een onderscheidt in hoofdzaken en bijzaken. Het gaat om de belofte van God aan Jacob. De wijze waarop, een altaar of een מִצְבֵּה; de manier waarop, olie uitgieten of zalven, spreken van God of van een engel van God; de plaats Bethel of Beër-Sjeva of zelfs Egypte, lijken van ondergeschikt belang. De hoofdzaak is de belofte die blijft, zelfs nadat Jakob is overleden.

6 Conclusie

Een zorgvuldige vertaling is van groot belang voor de verdere exegese. De werkvertaling wordt een soort diamant die je altijd weer verder wil slijpen en perfectioneren. Ook de oude tekstindelingen blijkt van belang. Het spoort de lezer aan om oog te hebben voor een groter geheel, namelijk het handelen van God met Jakob.

Na Genesis maakt de מִצְבָּה in het Oude Testament een behoorlijke ontwikkeling door. De מִצְבָּה wordt uiteindelijk afgewezen. Ik denk niet dat de God van Bethel van mening veranderd is maar dat de beïnvloeding van de Kanaanitische praktijken gezorgd hebben voor deze verandering. Bethel maakt met de מִצְבָּה in het Oude Testament een vergelijkbare ontwikkeling mee. Bethel werd tot een plaats van het dienen van de afgoden. Het onderzoek toont voor mij aan dat God op zich geen probleem heeft met een מִצְבָּה of met Bethel, maar wel als de מִצְבָּה en Bethel worden gebruikt om andere goden te dienen. Je zou kunnen zeggen dat de מִצְבָּה na Genesis verboden werd uit bescherming voor de kinderen van Jakob, zodat ze er geen afgoden mee zouden vereren.

Als onderzoeker had ik verwacht meer archeologische materiaal van Bethel te kunnen inbrengen. Met de gebruikte literatuur is dit echter bescheiden gebleven. Dit is wellicht onderwerp voor een vervolgstudie. Genesis maakt ook in de terugwijzingen onderscheidt in hoofdzaken en bijzaken. Het gaat om de belofte van God aan Jacob. De wijze waarop, de manier waarop, de plaats lijken van ondergeschikt belang. De hoofdzaak is de belofte die blijft, zelfs nadat Jakob is overleden.

7 Bibliografie

Botterweck, G.J., et.al, *Theological Dictionary of the Old Testament*, ed. and transl. D.W. Stott, vol. 8, Grand Rapids 1997

Buttrick. G.A., et al. (eds), *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, 4 volumes, Nashville 1962

Clines, D.J.A., (eds), *The Dictionary of Classical Hebrew*, vol 5, Sheffield 2001

Even-Shoshan, A., *A New Concordance of the Bible*, Jerusalem 1985

Freedman, D.N. et al. (eds), *The Anchor Bible Dictionary*, 6 volumes, New York etc, 1992

Hamilton, V.P., *Genesis 18-50* (The New International Commentary on the Old Testament), rev. R.K. Harroson et R.L. Hubbard, Cambridge 1995

Koehler, L., et W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, ed. and transl. M.E.J. Richardson, Leiden 2001

Korpel, M.C.A., *Handleiding Exegese Oude Testament*, Utrecht 2012. (ongepubliceerd)

Lettinga, J.P., *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, rev. T. Muraoka et W. Th. Van Peursen, Leiden ¹¹2000.

Lisowsky, G., *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*, Stuttgart ²1958

Vriezen, Th.C., & A.S. van der Woude, *Oudisraëlich en vroegjoodse literatuur*, Kampen ¹⁰2000.

Wenham, G.J., *Genesis 16-50* (World Biblical Commentary), Dallas, Texas 1994

Westermann, C., *Genesis 25-28* (Biblischer Kommentar Altes Testament), Neukirchen-Vluyn 1980.